

INHOUD

VOORWOORD	9
PROLOOG Bukshag	12
DROGE DRONKENSCHAP Tabak veroverd de harten van nette mensen	16
DE MACHINE ZAL OVERWINNEN <i>De poor man's smoke</i> wordt een massaproduct	26
DE ROMANTIEK VAN HET NUTTELOZE Haat en liefde in de begindagen van het roken	39
EEN PROVOCERENDE DAAD De schande van rokende vrouwen en kinderen	49
PAS DE TABAC, PAS DE SOLDAT De Grote Oorlog emancipeert de sigaret	62
WOMEN! LIGHT ANOTHER TORCH OF FREEDOM! 'De tijden zijn rijp, dat vrouwen mannen-dwaasheden mogen begaan'	73
'HUN GEZONDHEID STRAALT U TEGEN' Het verleiden en opvoeden van de Nederlandse roker	81
DIE DEUTSCHE FRAU RAUCHT NICHT! Verbanning en verheerlijking van de sigaret in oorlogstijd	110
EEN OPENHARTIGE VERKLARING AAN SIGARETTENROKERS De sigaret verliest zijn onschuld	130
THE GREAT AMERICAN SMOKE OUT Amerika legt het roken aan banden	160
'ZE GAAN MIJ VAST LYNCHEN' Polarisatie in plaats van tolerantie	174
OP NAAR TWEE MILJARD ROKERS De wereld is nog lang niet uitgerookt	206
VERANTWOORDING	214

VOORWOORD

In mijn vorige leven, als jurist bij een groot accountantskantoor, behoorde het roken van een sigaret in combinatie met koffie uit een plastic bekertje tot de weinige hoogtepunten van de werkdag. Een paar keer per dag moest ik daarvoor naar een inpandig hok, met als enige aankleding een stapel kantoorstoelen en een tafel vol koffiekringen. Daarop stond een metalen asbak die uitpuilde van de peuken.

In mijn baan daarvóór, op een advocatenkantoor, had ik een eigen kamer waarin ik zoveel mocht roken als ik wilde. Dat is twaalf jaar geleden, het lijkt een eeuwigheid.

Als rokers filosoferen over de sigaret, dan praten ze vaak in de verleden tijd. Er is altijd wel iemand die begint over de feestjes van vroeger, toen de glaasjes sigaretten op tafel stonden. Vaak met verschillende merken, zodat ieder zijn eigen voorkeur kon roken. Nu staan rokers op winderige perrons bij een rokende paal, in een door verfstrepen afgebakende zone.

En dat terwijl we het in Nederland tot 1990 nog normaal vonden dat je in het ziekenhuis mocht roken. Met hetzelfde gemak werden kinderen eropuit gestuurd om sigaretten voor hun ouders te kopen. Het was ook geen probleem als vader en moeder die sigaretten vervolgens in de auto opstaken, met de kinderen op de achterbank en de raampjes dicht.

Mijn ouders stuurden mij in de jaren tachtig niet naar de winkel om sigaretten te halen. Maar tijdens kaartmiddagen waarbij ik bij mijn oudere broer en zus en hun vrienden mocht aanschuiven, stond de woonkamer wel blauw van de rook. Naast mijn kopje thee met melk en suiker stond een overvolle asbak.

Net als alle kinderen van mijn leeftijd vond ik sigaretten slecht en vies. Toch ging ik als zestienjarige zelf roken. Tijdens de eerste

feestjes en cafébezoekjes waar alcohol gedronken werd, kwam de sigaret als vanzelf tevoorschijn.

Mijn oudere broer, die me vaak plagend een sigaret aanbood, keek verbaasd op toen ik er voor het eerst eentje uit zijn pakje Marlboro trok. Het was de eerste van vele die ik van hem bietste. Een paar sigaretten in het weekend werden een paar per dag. Samen met de stoere jongens en meiden bleef ik na schooltijd hangen in het fietsenhok. Met mijn eerste vriendinnetje rookte ik aan de stadsgracht de ene sigaret na de andere.

Hoe is het mogelijk dat ik in redelijk korte tijd veranderde van sigarettenhater in een verslaafde? En hoe kan het dat miljoenen Nederlanders hun lot als verschoppeling accepteren, als ze maar kunnen roken? Kortom: wat is toch de kracht van de sigaret? Ik besloot op zoek te gaan naar de *roots* van de sigaret. Dat viel nog niet mee. De kasten vol historische lectuur en literatuur over tabak gaan vrijwel allemaal over de sigaar en de pijp, gerespecteerde vormen van tabaksgebruik. Als het in bedrijfsbiografieën of naslagwerken over de sigaret gaat, dan is het meestal in een bijzin, of de historie blijft beperkt tot een paar pagina's, met steeds dezelfde verhalen. De afwezigheid van de sigaret in de geschiedschrijving is tekenend voor de status ervan: de sigaret werd en wordt beschouwd als een gevaarlijk, inferieur genotmiddel.

De laatste pakweg vijftien jaar wordt er in Nederland wel meer over de sigaret geschreven, maar dan gaat het meestal over de vraag: hoe kom je ervanaf? En anders gaat het over de gezondheidsschade die de sigaret toebrengt of over de streken van de machtige tabaks-industrie.

Dat is jammer. Want achter de sigaret gaat een boeiende historie schuil. De sigaret is hét product van de moderne maatschappij; de *poor man's smoke* van weleer dankt zijn bestaan en opmars aan nieuwe productie- en landbouwtechnieken en veroverd de wereld dankzij moderne communicatiemiddelen en marketingmethoden. De sigaret speelt de hoofdrol in tijden van oorlog en liefde, is alomtegenwoordig in film en literatuur, op televisie en op straat. Geen bohemiën, kunstenaar of schrijver kan zonder sigaret. Roken doorbreekt ook de sleur van het dagelijks leven van de arbeider,

kantoorclerk of huisvrouw. In de jaren vijftig en zestig rookt bijna elke man en menig vrouw, het kan niet op. Totdat onomstotelijk blijkt hoe dodelijk de sigaret is. Het wonderlijke verhaal van de sigaret, met al zijn mooie en lelijke kanten, heb ik in dit boek zo objectief mogelijk uit de doeken willen doen.

PROLOOG

Bukshag

Midden in de oorlog duikt er in Nederland een nieuw fenomeen op: bukshag. Kinderen en arme sloebers gaan bukkend de straten af en verzamelen bruinzwarte tabak, afkomstig uit sigarettenpeukjes die ze in de goot of in asbakken vinden. In voetbalstadions struinen ze tribunes af, de betonnen vloeren liggen vaak bezaaid met stompjes. Ook bioscoopzalen zijn, na afloop van de film, dankbare vindplaatsen. Ze stoppen de tabak in pakjes shag, die een straatwaarde hebben van twee gulden voor een half ons. Verstokte rokers zien het als een koopje. Dat ze het goorst denkbare restproduct in brand steken, dat weten ze niet – of ze willen het niet weten. De rokers van bukshag lopen het gevaar besmettelijke ziektes op te doen, zo waarschuwen de kranten in oorlogstijd.

De verzamelaars van bukshag hebben er een aardige bijverdienste aan, maar naarmate de oorlog vordert, loopt hun handel terug. Een briefschrijver in de krant citeert een scharminkel dat zich erover beklaagt: ‘Vroeger lag de straat bezaaid met peuken, groote en kleine. Halleve savviaantjes gooiden sommige mensen weg. Moet je nou ’s om komme! De lui rooken net zoo lang, tot ze hun fikke branden. En dan zijn er nog, die de endjes uittrappen! Dat mot je meemaken!...’

Het gebrek aan een betaalbare, smaakvolle sigaret is een van de grotere zorgen van de gewone Nederlander in oorlogstijd. De prijs van voedsel, en dan vooral van vlees, stijgt tot grote hoogten, maar de prijscurve van de sigaret is nog steiler. Voor een pakje shag van 50 gram moet gaandeweg de oorlog vijf gulden worden betaald. Louis Bracco Gartner, voormalig winkelier en tabakshistoricus uit Delft, weet hoe schaarste creatief maakte. ‘Mijn schoonouders begonnen met hun tabakswinkel in Delft in 1941. Ze gingen in die tijd op de fiets naar Amerongen om tabak te halen. Die “goede” tabak werd gemengd met de slechte tabak die ze in huis hadden.

Hier aan de overkant woonde een vent die dat voor ze wilde doen. De verhouding tussen de twee soorten bepaalde de prijs.'

De komst van de Amerikanen en Canadezen in ons land in '44 en '45 betekent vrijheid, en ook: sigaretten en chocolade. Vooral het uitdelen van sigaretten door lachende soldaten vanaf legergroene tanks, waarmee een basaal verlangen van een behoeftig volk wordt bevredigd, vat de bevrijding in één beeld samen.

'O visioen van hemelsche zaligheid, een echte Virginia,' verzucht een verstokte roker in de krant. 'Eindelijk eens géén Consi, maar een echte Amerikaanse sigaret.'

De Consi is de eenheidssigaret die de Nederlandse fabrikanten op last van de overheid op de markt brengen. Hij is in drie kleuren – groen, geel, rood – verkrijgbaar, maar veel verschil in smaak is er niet. Door de één wordt 'ie verafschuwd, een ander vindt het beter dan niks. Consi staat voor Concentratie Nederlandse Sigarettenindustrie, maar in 1943, als de geallieerde legers voet zetten op Europese bodem, doet in de volksmond een andere naam de ronde: Churchill Overwint Na Sicilië Italië.

De sigaretten die de geallieerden uitdelen – en later tegen waardevolle goederen ruilen – worden zeer gretig in ontvangst genomen. Soms iets te gretig. Een omstander merkt in de krant op: 'Het lijkt me levensgevaarlijk je hier als Engelschman op het oogenblik in het bevrijde gebied te begeven, want de arme kerels worden door onze enthousiaste Hollanders haast gevierendeeld.'

Een verstokte Haagse roker over zijn zoektocht naar sigaretten: “Toen ik hijgend op het Tournooiveld arriveerde, zag ik tot mijn groote afgunst enkele landgenooten volkomen in trance Engelsche sigaretten rooken die de Brit blijkbaar met kwistige hand had uitgedeeld. Door den heerlijken geur geprikkeld heb ik den heelen verderen dag de plaatsen afgehold waar ook maar gemompeld werd, dat er zich geallieerden zouden bevinden, steeds tevergeefs...”

Direct na afloop van de oorlog zet de staat alles op alles om zijn onderdanen in hun primaire behoeftes te voorzien. De sigaretten- en sigarenproductie heeft topprioriteit, want: ‘Rookten is in Nederland geen luxe, geen genotmiddel, maar een behoefte. Daarvan is ook de Regeering overtuigd. Daarom beijvert zich ook de Regeering om de tabaksindustrie zoo snel en goed mogelijk op een redelijk peil te krijgen,’ schrijft het *Limburgsch Dagblad* op de voorpagina. “‘Liever een sigaret dan een boterham’ is voor velen een soort wachtwoord geworden,’ schrijft een andere krant om de rookbehoefte na de oorlog te typeren.

De armlastige Nederlandse staat investeert miljoenen in tabak voor de behoeftige bevolking.

De regering in Londen heeft al vóór het einde van de oorlog op het nijpende tekort aan rookwaar geanticipeerd. Men koopt duizenden kilo's tabak in, afkomstig uit Nederlands-Indië, bestemd voor de Nederlandse tabaksindustrie. Als de oorlog is afgelopen worden tabakskarten afgegeven: iedere Nederlandse man geboren voor 1926 kan zo wekelijks een doosje sigaretten bemachtigen. Vrouwen krijgen een ‘versnaperingenkaart’; ze hebben recht op de helft van het tabaksrantsoen voor mannen, maar de kaart geeft ook recht op snoep. In de zomer van 1945 brengt de overheid een grote hoeveelheid tabak uit Afrika op de markt. Alle fabrikanten wordt – naar rato van hun marktaandeel van voor de oorlog – een hoeveelheid van deze tabak toebedeeld. De eenheidssigaretten worden onder de naam Rhodesia op de markt gebracht. Deze eenheidssigaretten halen het niet bij de echte Amerikaanse en Engelse sigaretten en al gauw is er een nieuwe spotnaam bedacht: Regering Holland Ontdekte Deze Ellendige Sigaretten In Afrika.

Terwijl aan het begin van de eeuw nog bijna niemand in ons land sigaretten rookt, kunnen we een paar decennia later absoluut niet meer zonder. Feit is dat we met het roken van sigaretten decennia achterliepen op veel andere landen, en dan vooral op de Verenigde Staten. Maar toen we eenmaal de smaak te pakken hadden, gaven we ons er ook helemaal aan over.

En dat geldt voor zo'n beetje de gehele wereldbevolking. De introductie van de sigaret valt samen met de tijd van het 'industriële kapitalisme': de periode vanaf 1870 waarin ook de moderne wetenschap zich volop ontwikkelt, een tijd van sterke bevolkingsgroei, van democratisering, individualisering en de opkomst van snelle communicatiemiddelen. De sigaret blijkt het juiste product op het juiste moment. Dankzij nieuwe productietechnieken is het in enorme hoeveelheden beschikbaar en met nieuwe advertentie- en marketingtechnieken wordt het op professionele wijze aan de man gebracht. Na een voorzichtige start groeit de sigaret vooral tijdens en na de Eerste Wereldoorlog uit tot een onwaarschijnlijk fenomeen. De sigaret blijkt ook voor vrouwen en zelfs voor kinderen onweerstaanbaar. Zo hangt de opkomst van de sigaret niet alleen samen met ontwikkelingen op het gebied van landbouw en met technologische en commerciële ontwikkelingen, maar speelt hij ook een rol op het gebied van (jeugd)cultuur, feminisme en seksualiteit. De Amerikaanse historicus Allan Brandt noemt de sigaret in zijn meesterwerk *The Cigarette Century* dan ook 'the quintessential American product, the product that defined America'.

De zegetocht van de sigaret gaat niet zonder slag of stoot. Want de sigaret is ook controversieel vanaf het moment dat er voor het eerst werd opgestoken. De onmatigheid van verslaafde rokers wordt van begin af aan gehekeld door moralisten. Al dat inhaleren, dat kan toch niet gezond zijn voor het lichamelijke en geestelijke gestel? Maar zelfs nu de gezondheidsrisico's al meer dan een halve eeuw wetenschappelijk vaststaan, is de opmars van de sigaret nog altijd niet gestuit.

DROGE DRONKENSCHAP

Tabak veroverd de harten van nette mensen

Als aan het eind van de vijftiende eeuw de eerste ontdekkingsreizen naar de andere kant van de Atlantische Oceaan plaatsvinden, snellen de verhalen en fabels over de nieuwe wereld de zeereizigers vooruit. Er gaan geruchten over rivieren van goud en er wordt gerept van een fontein der eeuwige jeugd. Ook wordt melding gemaakt van een zeer zonderlinge gewoonte: het roken van tabaksbladeren.

Dat laatste blijkt geen fabeltje. Columbus doet op 28 oktober 1492 Cuba aan. De mannen die landinwaarts worden gestuurd, ontmoeten niet de keizer van China – men dacht in de Oost te zijn – maar wel: rokende indianen. Ze hebben de tabak gerold in maïsbladeren. Het ene uiteinde wordt aangestoken en aan het andere uiteinde ‘drinken’ ze de rook. Een van de expeditieleiden, Rodrigo de Jerez, krijgt ook zo’n roker aangeboden en staat daarmee officieel te boek als de eerste rokende Europeaan.

Zeelui keren rokend terug van hun overzeese tochten. Zo ook Rodrigo de Jerez. Hij is direct een fanatiek roker geworden. Brave burgers die de rook uit zijn neus en over zijn lippen zien lopen vinden het maar eng. Tabak is door satan zelf uitgevonden, beweren christenen; de tabakspijp is het ‘attribuut van heidense erediensten’. De Spaanse inquisitie zet Rodrigo de Jerez gevangen.

De nieuwsgierigheid naar de nieuwe plant is gewekt, vooral vanwege de geruchten dat het consumeren ervan goed zou zijn voor de gezondheid. Tabak wordt in het begin voornamelijk geteeld vanwege de sierlijkheid van de plant, die het heel aardig doet op Europese grond.

In 1559 krijgt Jean Nicot, de Franse ambassadeur in Portugal, een paar planten van een Portugese botanicus en begint ermee te experimenteren. Hij behandelt er een man mee die lijdt aan kanker. Het resultaat: totale genezing. Althans, dat wil het verhaal. Nicot durft het aan om de plant naar zijn koningin te sturen. Catharina de Medici heeft een hang naar alchemie en astrologie en staat wel

open voor een nieuw geneesmiddel. Ook nu wordt er een succes geboekt: de tabak geneest Catharina van haar migraine. Het duurt niet lang of tabak wordt gezien als het ultieme wondermiddel uit de nieuwe wereld, goed tegen elke kwaal, van kanker tot kiespijn en van zwangerschapsklachten tot neusverkoudheid.

Aan het Franse hof wordt het gebruik van tabak al gauw gemeengoed; ook de gezonden van lijf en leden snuiven de vermalen tabak volop. Men ziet het als een soort vitamine, die op een of andere manier als vanzelf tot meer consumptie aanzet. De Fransen staan in die tijd te boek als een modieus volk en hun snuifgewoonte wordt in de kortste keren door de Britse elite gekopieerd.

Jean Nicot presenteert zijn nieuwste medische wondermiddel aan Catharina de Medici: de tabaksplant.

Dat tabak het goed doet in hogere kringen, draagt bij aan de toenemende populariteit ervan. Het wordt niet alleen als medicijn of vitamine erkend, maar ook als genotmiddel. Er is al snel sprake van een rage. In het toneelstuk *Dom Juan* van Molière uit 1665 staat hoofdpersoon Sganarelle met een snuifdoos in zijn hand op het toneel en roept uit: ‘Ongeacht wat Aristoteles en alle andere filosofen van de wereld mochten menen, er bestaat niets wat zich met de tabak kan meten. Het is de hartstocht van de nette mensen, en wie zonder tabak leeft, verdient het niet eens te leven.’